

Diferenční rovnice

Jiří Fišer

7. prosince 2009

Motivace

Numerická řešení diferenciálních rovnic

- Při numerickém řešení (aproximací) diferenciálních rovnic ve skutečnosti používáme příslušnou diferenční rovnici, ať už si to uvědomujeme nebo ne.
- Ukažme si to na *Eulerově metodě*, jedné z nejjednodušších technik aproximace řešení diferenciální rovnice.

Motivace

Numerická řešení diferenciálních rovnic

- Uvažujme diferenciální rovnici prvního řádu

$$x'(t) = g(x(t)), \quad x(t_0) = x_0, \quad t_0 \leq t. \quad (1)$$

- Interval $[t_0, b]$ rozdělíme na N stejných podintervalů.
- Velikost podintervalu nazýváme *velikostí kroku* metody a označujeme ji $h = \frac{b-t_0}{N}$.
- Velikost tohoto kroku definuje uzly $t_0, t_1, t_2, \dots, t_N$, kde $t_j = t_0 + jh$.
- Eulerova metoda aproximuje $x'(t)$ pomocí $\frac{x(t+h) - x(t)}{h}$.
- Dosazením do (1) dostaneme

$$\frac{x(t+h) - x(t)}{h} = g(x(t)),$$

a tedy

$$x(t+h) = x(t) + hg(x(t)).$$

- $x(t + h) = x(t) + hg(x(t))$
- Pro $t = t_0 + nh$ máme

$$x[t_0 + (n + 1)h] = x(t_0 + nh) + hg[x(t_0 + nh)], \quad (2)$$

pro $n = 0, 1, 2, \dots, N - 1$.

- Při upraveném označení $x(n) = x(t_0 + nh)$ získáme

$$x(n + 1) = x(n) + hg[x(n)]. \quad (3)$$

- Rovnice (3) definuje *Eulerův algoritmus*, který aproximuje řešení diferenciální rovnice (1) v uzlových bodech.
- Poznamenejme, že x^* je rovnovážným bodem diferenční rovnice (3) tehdy a jen tehdy když $g(x^*) = 0$.
  - To znamená, že diferenciální rovnice (1) a diferenční rovnice (3) mají stejné rovnovážné body.

- Nyní aplikujeme Eulerovu metodu na diferenciální rovnici (DR):

$$x'(t) = 0,7x^2(t) + 0,7, \quad x(0) = 1, \quad t \in [0, 1]. \quad (DR)$$

- Přesné řešení (pro kontrolu přesnosti metody) je $x(t) = \tan(0,7t + \frac{\pi}{4})$.
- Příslušná diferenční rovnice (ΔR) s použitím Eulerovy metody je

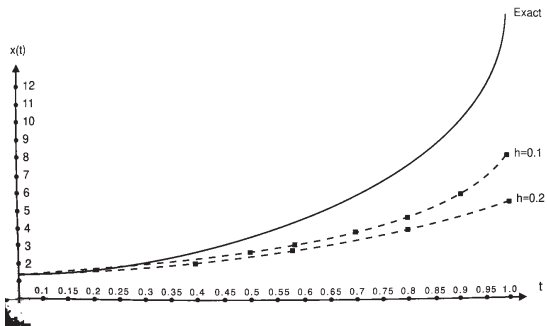
$$x(n+1) = x(n) + 0,7h(x^2(n) + 1), \quad x(0) = 1. \quad (\Delta R)$$

- Tabulka 1 ukazuje Eulerovy aproximace pro $h = 0,2$ a $0,1$ společně s přesnými hodnotami.
- Obrázek 1 obsahuje $(n, x(n))$ -diagram. Všimněte si, že čím menší je krok, tím přesnější jsou aproximace.

Motivace

Numerická řešení diferenciálních rovnic

n	t	(ΔR) -Euler ($h = 0,2$) $x(n)$	(ΔR) -Euler ($h = 0,1$) $x(n)$	(DR) -přesně $x(t)$
0	0	1	1	1
1	0,1		1,14	1,150
2	0,2	1,28	1,301	1,328
3	0,3		1,489	1,542
4	0,4	1,649	1,715	1,807
5	0,5		1,991	2,150
6	0,6	2,170	2,338	2,614
7	0,7		2,791	3,286
8	0,8	2,969	3,406	4,361
9	0,9		4,288	6,383
10	1	4,343	5,645	11,681

Obrázek: $(n, x(n))$ -diagram.

Dynamika diferenčních rovnic prvního řádu

- Diferenční rovnice obvykle popisují vývoj jistého fenoménu s během (diskrétního) času.
- Například, jestliže nějaká populace má diskrétní generace,
  - velikost $(n + 1)$. generace $x(n + 1)$ je funkcí n -té generace $x(n)$.
  - Tento vztah se vyjadřuje jako *diferenční rovnice*

$$x(n + 1) = f(x(n)). \quad (4)$$

- Na tento problém ale můžeme nahlížet i z jiného úhlu pohledu.
  - Řekněme, že zvolíme počáteční bod x_0 a budeme generovat posloupnost

$$x_0, f(x_0), f(f(x_0)), f(f(f(x_0))), \dots$$

- Pro zjednodušení přijmeme označení

$$f^2 = f(f(x_0)), f^3 = f(f(f(x_0))), \dots$$

- Množina všech (kladných) iterací $\{f^n(x_0) : n \geq 0\}$ ($f^0(x_0) = x_0$) se nazývá (*kladná*) *orbita* bodu x_0 a budeme ji označovat $O(x_0)$.

- Tato iterativní procedura je příkladem *diskrétního dynamického systému*.
- S nastavením $x(n) = f^n(x_0)$ dostáváme

$$x(n+1) = f^{n+1}(x_0) = f[f^n(x_0)] = f(x(n)),$$

čímž opět dostáváme (4).

Všimněme si, že $x(0) = f^0(x_0) = x_0$.

Například, necht' $f(x) = x^2$ a $x_0 = 0,6$. Nyní, například na kalkulačce, počítáme opakovaně druhou mocninu a dostáváme posloupnost

$$0,6, 0,36, 0,1296, 0,01679616, \dots$$

Ještě pár iterací a každému je jasné, že iterace $f^n(0,6)$ směřují k nule. Dokažte, že stejnou limitu mají iterace pro $x_0 \in (-1; 1)$, zatímco pro $x_0 \in \mathbb{R} \setminus [-1, 1]$ směřují k nekonečnu. Zřejmě $f^n(0) = 0$ a $f^n(1) = 1$ pro $n = 0, 1, 2, \dots$ a $f^n(-1) = 1$ pro $n = 1, 2, \dots$

Lineární diferenční rovnice prvního řádu

Typická lineární *homogenní* rovnice prvního řádu má tvar

$$x(n+1) = a(n)x(n), \quad x(n_0) = x_0, \quad n \geq n_0 \geq 0 \quad (5)$$

a příslušná *nehomogenní* rovnice je dána předpisem

$$y(n+1) = a(n)y(n) + g(n), \quad y(n_0) = y_0, \quad n \geq n_0 \geq 0, \quad (6)$$

kde u obou rovnic předpokládáme, že $a(n) \neq 0$ a $a(n)$ a $g(n)$ jsou reálné funkce definované pro $n \geq n_0 \geq 0$.

Řešení **homogenní** rovnice (5) můžeme opět získat prostým iterováním:

$$x(n_0 + 1) = a(n_0)x(n_0) = a(n_0)x_0,$$

$$x(n_0 + 2) = a(n_0 + 1)x(n_0 + 1) = a(n_0 + 1)a(n_0)x_0,$$

$$x(n_0 + 3) = a(n_0 + 2)x(n_0 + 2) = a(n_0 + 2)a(n_0 + 1)a(n_0)x_0.$$

A pomocí indukce snadno nahlédneme, že

$$\begin{aligned} x(n) &= x(n_0 + n - n_0) \\ &= a(n-1)a(n-2) \cdots a(n_0)x_0 \\ &= \left[\prod_{i=n_0}^{n-1} a(i) \right] x_0. \end{aligned} \tag{7}$$

$$\prod_{i=k+1}^k a(i) = 1 \text{ a } \sum_{i=k+1}^k a(i) = 0.$$

Jednoznačné řešení **nehomogenní** rovnice (6) může být nalezeno následovně:

$$\begin{aligned}y(n_0 + 1) &= a(n_0)y_0 + g(n_0), \\y(n_0 + 2) &= a(n_0 + 1)y(n_0 + 1) + g(n_0 + 1) \\&= a(n_0 + 1)a(n_0)y_0 + a(n_0 + 1)g(n_0) + g(n_0 + 1).\end{aligned}$$

Nyní opět pomocí matematické indukce ukážeme, že pro všechna $n \in \mathbb{Z}^+$,

$$y(n) = \left[\prod_{i=n_0}^{n-1} a(i) \right] y_0 + \sum_{r=n_0}^{n-1} \left[\prod_{i=r+1}^{n-1} a(i) \right] g(r). \quad (8)$$

Důležité speciální případy

Existují dva speciální případy rovnice (6), které jsou důležité v mnoha aplikacích. První rovnice je dána vztahem

$$y(n+1) = ay(n) + g(n), \quad y(0) = y_0. \quad (9)$$

S použitím (8) zde dostaneme řešení

$$y(n) = a^n y_0 + \sum_{k=0}^{n-1} a^{n-k-1} g(k). \quad (10)$$

Druhé, ještě větší zjednodušení,

$$y(n+1) = ay(n) + b, \quad y(0) = y_0, \quad (11)$$

má řešení (využijeme (10))

$$y(n) = \begin{cases} a^n y_0 + b \left[\frac{a^n - 1}{a - 1} \right] & \text{if } a \neq 1, \\ y_0 + bn & \text{if } a = 1. \end{cases} \quad (12)$$

$$y(n+1) = (n+1)y(n) + 2^n(n+1)!, \quad y(0) = 1, \quad n > 0.$$

$$\begin{aligned} y(n) &= \left[\prod_{i=n_0}^{n-1} a(i) \right] y_0 + \sum_{r=n_0}^{n-1} \left[\prod_{i=r+1}^{n-1} a(i) \right] g(r) \\ &= \left[\prod_{i=0}^{n-1} (i+1) \right] 1 + \sum_{r=0}^{n-1} \left[\prod_{i=r+1}^{n-1} (i+1) \right] 2^r (r+1)! \\ &= n! + \sum_{r=0}^{n-1} \left[\frac{n!}{(r+1)!} \right] 2^r (r+1)! \\ &= n! + \sum_{r=0}^{n-1} n! 2^r = 2^n n!, \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} n! + \sum_{r=0}^{n-1} n! 2^r &= n! \left(1 + \sum_{r=0}^{n-1} 2^r \right) = n! \left(1 + 1 \frac{1-2^n}{1-2} \right) = \\ n! (1 - 1 + 2^n) &= n! 2^n. \end{aligned}$$

$$x(n+1) = 2x(n) + 3^n, \quad x(1) = 0, 5.$$

$a(n) \equiv 2$ a $n_0 = 1$, tudíž

$$\begin{aligned} x(n) &= \left[\prod_{i=n_0}^{n-1} a(i) \right] y_0 + \sum_{r=n_0}^{n-1} \left[\prod_{i=r+1}^{n-1} a(i) \right] g(r) = \left[\prod_{i=1}^{n-1} a \right] y_0 + \sum_{r=1}^{n-1} \left[\prod_{i=r+1}^{n-1} a \right] g(r) \\ &= \left[a^{n-1} \right] y_0 + \sum_{r=1}^{n-1} \left[a^{n-r-1} \right] g(r) = \left[2^{n-1} \right] 0,5 + \sum_{r=1}^{n-1} 2^{n-r-1} 3^r \\ &= 2^{n-2} + 2^{n-1} \sum_{r=1}^{n-1} \left(\frac{3}{2} \right)^r = 2^{n-2} + 2^{n-1} \left[\frac{3}{2} \left(\frac{1 - \left(\frac{3}{2} \right)^{n-1}}{1 - \frac{3}{2}} \right) \right] \\ &= 2^{n-2} + 2^{n-1} \left[-3 \left(1 - \left(\frac{3}{2} \right)^{n-1} \right) \right] = 2^{n-2} + 2^{n-1} \left[-3 + 3 \left(\frac{3}{2} \right)^{n-1} \right] \\ &= 2^{n-2} + 2^{n-1} \left[-3 + 2 \left(\frac{3}{2} \right)^n \right] = 2^{n-2} - 3 \cdot 2^{n-1} + 2^n \left(\frac{3}{2} \right)^n \\ &= 2^{n-2} - 6 \cdot 2^{n-2} + 3^n = 3^n - 5 \cdot 2^{n-2}. \end{aligned}$$

- Pacient užívá lék vždy po čtyřech hodinách.
- $D(n)$ je množství účinné látky v krevním systému v n -tém intervalu.
- Tělo během každého intervalu eliminuje p -tinu účinné látky.

- Nalezněte $D(n)$ a $\lim_{n \rightarrow \infty} D(n)$, jestliže užívaná dávka je D_0 .

Řešení Nejprve musíme převést slovní zadání do rovnice, kterou potom vyřešíme. Zřejmě

$$D(n+1) = (1-p)D(n) + D_0.$$

S využitím (12) dostáváme

$$D(n) = \left[D_0 - \frac{D_0}{p} \right] (1-p)^n + \frac{D_0}{p},$$

a tedy

$$\lim_{n \rightarrow \infty} D(n) = \frac{D_0}{p}. \quad (13)$$

Nechť $D_0 = 2 \text{ [cm}^3\text{]}$ a $p = 0,25$, potom původní rovnice je

$$D(n+1) = 0,75D(n) + 2, \quad D_0 = 2.$$

Tabulka 2 obsahuje hodnoty $D(n)$ pro $n \in \{0, 1, 2, \dots, 10\}$.

n	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
$D(n)$	2	3.5	4.62	5.47	6.1	6.58	6.93	7.2	7.4	7.55	7.66

Tabulka: Hodnoty $D(n)$

Z (13) zjistíme, že rovnovážným stavem množství účinné látky v těle je

$$D^* = \lim_{n \rightarrow \infty} D(n) = 8 \left[\text{cm}^3 \right].$$

Umořování

- Umořování je proces, při kterém je splácen dluh (ne)pravidelnými platbami v pravidelných intervalech.
- Každá splátka se skládá z úroku za příslušné období a z částky snižující dluh (úmoru).
- Necht' do každého období vstupujeme s dluhem $p(n)$, který je v tomto období úročen s úrokovou mírou r , vztaženou k platební periodě.
- Na konci n -tého období je realizována splátka $g(n)$.

- Formulace našeho modelu je založena na faktu, že
  - ▶ dluh $p(n+1)$ na počátku $(n+1)$ -ho období je roven předchozí hodnotě dluhu $p(n)$,
  - ▶ k níž musíme přičíst úrok za poslední období, $rp(n)$
  - ▶ a naopak odečíst splátku $g(n)$.

Tedy

$$p(n+1) = p(n) + rp(n) - g(n) = (1+r)p(n) - g(n), \quad p(0) = p_0,$$

kde p_0 značí počáteční hodnotu dluhu.

- Jde o případ s konstantním koeficientem u $p(n)$, takže můžeme využít (10)

$$p(n) = (1+r)^n p_0 + \sum_{k=0}^{n-1} (1+r)^{n-k-1} g(k).$$

- Ve speciálním případě může jít o úlohu s konstantní splátkou ($g(n)$ je konstantní) nebo
- s konstantním úmorem ($p(n+1) - p(n)$ je konstantní).
- Úloha na výpočet pevného počtu n konstantních splátek T nás vede k rovnici

$$p(n) = 0,$$

konkrétně

$$p(n) = (1+r)^n p_0 + \sum_{k=0}^{n-1} (1+r)^{n-k-1} T = (1+r)^n p_0 + \frac{(1+r)^n - 1}{r} T = 0.$$

Odtud

$$T = p_0 \left[\frac{r}{1 - (1+r)^{-n}} \right].$$

Pro $p_0 = 100\,000$, $r = 0,1$ a $n = 5$ dostaneme

$$T = 100\,000 \left[\frac{0,1}{1 - (1 + 0,1)^{-5}} \right] \approx 26\,380.$$

k k	Dluh $p(k)$	Splátka $g(k)$	Úrok $rp(k)$	Úmor $g(k) - rp(k)$	Nový dluh $p(k + 1)$
0	100 000	26 380	10 000	16 380	83 620
1	83 620	26 380	8 362	18 018	65 602
2	65 602	26 380	6 560	19 820	45 782
3	45 782	26 380	4 578	21 802	23 980
4	23 980	26 380	2 398	23 982	0
5	0				

Tabulka: Umořovací plán

Cvičení 8 a 11

1 Nalezněte řešení následujících diferenčních rovnic:

1 $x(n+1) - (n+1)x(n) = 0, x(0) = c.$

2 $x(n+1) - 3^n x(n) = 0, x(0) = c.$

3 $x(n+1) - e^{2n} x(n) = 0, x(0) = c.$

4 $x(n+1) - \frac{n}{n+1} x(n) = 0, n \geq 1, x(1) = c.$

2 Nalezněte obecné řešení následujících diferenčních rovnic:

1 $y(n+1) - \frac{1}{2}y(n) = 2, y(0) = c.$

2 $y(n+1) - \frac{n}{n+1}y(n) = 4, y(0) = c.$

3 Nalezněte obecné řešení následujících diferenčních rovnic:

1 $y(n+1) - (n+1)y(n) = 2^n(n+1)!, y(0) = c.$

2 $y(n+1) = y(n) + e^n, y(0) = c.$

- 4
- 1 Napište diferenční rovnici popisující počet oblastí vytvořených n přímkami v rovině, jestliže se každé dvě protnou, a to nejvýše dvě v jednom bodu.
- 2 Nalezněte zmíněný počet oblastí vyřešením nalezené diferenční rovnice.

- 1 Gama funkce je definována jako $\Gamma(x) = \int_0^\infty t^{x-1} e^{-t} dt$, $x > 0$.
- 1 Ukažte, že $\Gamma(x+1) = x\Gamma(x)$, $\Gamma(1) = 1$.
  - 2 Ukažte, že pro $n \in \mathbb{N}$ platí $\Gamma(n+1) = n!$.
  - 3 Ukažte, že $x^{(n)} = x(x-1) \cdots (x-n+1) = \frac{\Gamma(x+1)}{\Gamma(x-n+1)}$.
- 2 Prostor (3D) je rozdělen n rovinami, ze kterých žádné dvě nejsou rovnoběžné a žádné čtyři nemají společný bod.
- 1 Napište diferenční rovnici popisující počet vytvořených oblastí.
  - 2 Nalezněte počet těchto oblastí.
- 3 Ověřte (10).
- 4 Ověřte (12).
- 5 Dluh \$12.000 má být umořen stejnými splátkami o velikosti \$380 na konci každého měsíce, plus poslední splátkou, která může být menší. Sestavte splátkový kalendář při roční úrokové míře 12% s měsíčním připisováním úroků.

- 1 Uvažujte půjčku ve výši \$80.000, která má být splacena stejnými měsíčními splátkami. Nalezněte výši této splátky, jestliže roční úroková míra je 10%, připisování úroků je měsíční a doba splácení je 30 let.
- 2 Uvažujme, že na konci každé periody uložíme sumu T do banky, která ji úročí s úrokovou mírou r vztaženou k dané periodě. Nechť $A(n)$ značí naspořenou částku po n periodách.
  - 1 Napište diferenční rovnici, která popisuje $A(n)$.
  - 2 Tuto diferenční rovnici vyřešte pro $A(0) = 0$, $T = \$200$ a $r = 0,008$.
- 3 Bylo zjištěno, že teplota tělesa je 110°F . Dále bylo vypořádováno, že vždy po dvou hodinách je změna teploty tělesa dána jako $-0,3$ násobek rozdílu předchozí teploty tělesa a teploty v místnosti, která je stále 70°F .
  - 1 Napište diferenční rovnici, která popisuje teplotu $T(n)$ tělesa na konci n -té periody.
  - 2 Nalezněte $T(n)$.

- 1 Uvažujete o hypotéce na 30 let při roční úrokové míře 8%. Kolik si můžete dovolit půjčit, jestliže jste schopni splácet \$1.000 měsíčně?
- 2 Radium se rozpadá v míře 0,04% ročně. Jaký je jeho poločas rozpadu?
- 3 (Určování stáří uhlíkovou metodou) Je známo, že obsah uhlíku C_{14} v rostlinách a tělech živočichů je v době jejich života stejný jako v atmosféře. Po jejich úmrtí obsah uhlíku C_{14} v jejich tkáních klesá s mírou r .
  - 1 Nalezněte r , jestliže poločas rozpadu uhlíku C_{14} je 5.700 let.
  - 2 Jak stará je zkoumaná zvířecí kost, jestliže v ní zůstalo 70% původního množství uhlíku C_{14} ?